

Maksim Grek kot utemeljitelj izvirne slovanske duhovne poezije

Neža Zajc

Inštitut za kulturno zgodovino, ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
nzajc@zrc-sazu.si

Maksim Grek je v svoje spise na izviren način vpletal verzne fragmente bizantinske himnografije, ki predstavljajo sestavni del njegove teološke argumentacije pravoslavne vere. Ker je v osebni obliki starocerkvenoslovanščine (idiolektu) ustvaril teološke in liturgične termine, analogne tistim v grških spisih in liturgični praksi od 9. do 12. stoletja, je njegov opus, ki odraža avtorjevo ustvarjalnost, mogoče razumeti kot temeljno knjižno delo v renesančnem času, zaznamovano z globoko posvečenostjo in napisano v slovanskem jeziku. Zato Maksim Grek predstavlja utemeljitelja nabožne literature, še zlasti pa izvirne duhovne poezije. S posebno recepcijo svetosti Božje Matere, ki je najbolj prepoznavna v njegovih molitvah, je združil različne (hagiografske, ikonografske, liturgične) vire krščanskega znanja in zaokrožil svoj svetovni nazor z značilnim humanističnim patosom. Nedvomno pa so ga najbolj navdihovali bizantinska in atoška duhovna tradicija ter bogastvo svetopisemskega sporočila.

Ključne besede: literatura in religija / duhovna poezija / Maksim Grek / pravoslavna teologija / bizantinska himnografija / slovanska tradicija / liturgija / molitev

Uvod

Maksim Grek se je rodil kot Mihail Trivolis (ok. 1470) v grško-makedonskem mestecu Arta.¹ Med letoma 1492 in 1506 je doživel izkušnjo filološke izobrazbene prakse v severni Italiji. Leta 1506 se je vrnil v Grčijo, vstopil je v atoški samostan Vatoped, kjer je bil posvečen v meniha Maksima. Umrl je kot Maksim Grek leta 1556 v moskovski Rusiji.² V posebni, osebni obliki stare cerkvene slovanščine 16. stole-

¹ Prispevek je nastal v okviru izpolnjevanja programa P6-0094 (A), ki ga iz proračunskih sredstev Republike Slovenije financira ARRS.

² Istovetnost Maksima Greka z Mihailom Trivolisom in atoškim menihom Maksimom je bila potrjena šele v prvi polovici 20. stoletja (Denissoff, *Maxim le Grec et l'Occident*, 1943). Več o njegovi biografiji v Zajc, »Some Notes [...], Part 1«; zaradi daljšega naslova bosta prvi in drugi del članka pod kazalkama (Zajc 1) in (Zajc 2).

tja (njegovega osebnega idiolekt; Zajc 2 375–382) je v Rusiji napisal številna besedila, ki bi jih najustrezneje označili kot teološke spise. Precejšen del spisov je polemične narave (proti različnim herezijam in protikrščanskim učenjem), veliko jih je namenjenih meniškemu poduku, večina pa je hagiografsko-patrističnih besedil, v katera avtor vključuje tudi avtobiografske elemente. Med njegovimi avtorskimi spisi so tudi molitve, ki so bile najpogosteje uvrščene v razdelek *Varia* (Ivanov 201–216) ali *Miscellanea* (Ševčenko, »Miscellanea« 288–300), saj s svojo literarnostjo mejijo na izvirne avtorske stvaritve, zato terjajo posebno obravnavo. Osredotočili se bomo na poetične lastnosti njegovih molitvenih besedil, ki imajo tudi nekatere bogoslužne značilnosti. Čeprav se zdi, da gre za preplet treh različnih žanrov (poezija, molitve, bogoslužna besedila), pravzaprav spoj omenjenih zvrsti v opusu Maksima Greka pomeni poseben slog njegovega govora, ki pogosto prevladuje nad splošno pridižnostjo. Zato bi lahko trdili, da predstavlja osnovni (pod)ton večine njegovih proznih spisov, obenem pa pomembno povezuje njegovo moskovsko obdobje s prejšnjima dvema, z italijanskim in atoškim, s čimer se vzpostavlja globlja biografska os.

Severna Italija

Že v zgodnji mladosti je Mihail Trivolis prek strica Demetrija Trivolisa na Krfu spoznal nikejskega kardinala Bessariona ter Marka Musurusa. Slednji je postal prvi profesor grščine na univerzi v Padovi ter redaktor in cenzor grških prvotiskov v Benetkah, bil pa je tudi eden najplodnejših tedanjih grških pesnikov (Ševčenko, »On the Greek« 61). Z Mihailom Trivolisom sta bila med prvimi, ki so prek prepisovanja, prevajanja, pregledovanja (priprava dvojezičnih slovarjev) in primerjalno-tekstološkega ukvarjanja z rokopisi uvajali novoveško pojmovano kritiško in uredniško delo z besedili (Ferrerri). V Firencah³ je Mihail Trivolis v filološkem delu z grškimi rokopisi sodeloval z grškim učenjakom Jannosom Laskarisom ter florentinskimi intelektualci (Marsilio Ficino, Angelo Poliziano, Cristoforo Landino). Svoje znanje je Mihail dopolnjeval s strokovnim tekstološkim delom, ki je vključevalo natančno primerjavo z originalom, kar se je izkazalo še zlasti pomembno pri pripravi besedil za natis. V Firencah je leta 1492 spoznal Alda Manuzia, s katerim je sodeloval tudi nekaj let pozneje, ko je bila ustanovljena njegova tiskarna prvotiskov v Benetkah. Po vsej verjetnosti je Manuzio za natis Teokritovih *Idil* upo-

³ V mestu, nekoč posvečenem Oznanjenju Božje Matere, v 15. stoletju pa Janezu Krstniku (Košir 226)

rabil prav Trivolisovo pisavo, vsekakor pa je bil slednji eden od prepisovalcev grškega rokopisa (Speranzi 297). Z Manuzijem je med drugim sodeloval tudi pri izdaji poezije krščanskih pesnikov *Poetae Christiani veteres* (1502), v kateri je tiskar prvič uporabil svoje enigmatično tiskarsko znamenje. Mihail Trivolis je bival tudi na gradu Mirandola, kjer je Gianfrancesco della Mirandola (nečak Giovannija Pica della Mirandola) poučeval grški jezik. V Firencah je bil priča javnim pridigam radikalnega dominikanca Girolama Savonarole in pod njihovim vtisom celo vstopil v samostan San Marco, vendar meniškega redu ni sprejel. Pozneje se je v spisu z naslovom »Povest, strašna in vredna spominjanja« z nostalgijo spominjal tako dominikanskega pridigarja kot tudi Firenc, o katerih je zapisal, da so najiminentnejše mesto od vseh, ki jih je videl v Italiji. Čeprav so rokopisi Mihaila Trivolisa iz obdobja njegovega bivanja v severni Italiji predvsem prepisi grških rokopisov, deloma že lahko pričajo o tem, da je bila njegova pozornost usmerjena v prvi vrsti na teološko vsebino, a tudi na poetično-verzno vrednost besedil. Ohranili so se tudi nekateri njegovi verzi: taki so verzni niz, pripisan na koncu Strabonove *Geografije*, dvostih v rokopisu prepisane knjige *Geoponica*, verzi na robu florentinskega rokopisa grških neoplatonistov in retorjev (Speranzi 296) ter posamezni verzi v milanskem rokopisu, ki omenjajo vstop v konstantinopelsko Cerkev Theotokos Pammakaristos (Cerkev Blažene Matere Božje) (Ševčenko, »The Four Worlds« 298). Omenjeni rokopisi so bili med najprestižnejšimi in pogosto iluminiranimi ter so kot taki predstavljali pobudo za prvotiskane knjige (Morison 40).

Sveta gora Atos

Leta 1506 je v Mihailu Trivolisu dozorela odločitev, da se vrne v rodno Grčijo. Na sveti gori Atos je postal menih samostana Vatoped, posvečenega Marijinemu Oznanjenju in sprejel meniško ime Maksim, po sv. Maksimu Spoznavalcu. V atoškem samostanu je kot menih Maksim Trivolis nadaljeval z rokopisnim delom in besedilno kritiko. Njegove pretekle zgodnjerenesane filološke izkušnje so bile prepoznane in cenjene, saj so mu bili zaupani tudi najstarejši in najdragocenejši rokopisni dokumenti, na primer listina iz 12. stoletja, ki je bila ključna pri dodelitvi samostanskih posesti atoškima samostanoma Kastamonit in Zograf (Grek 1 108–110).⁴ Tedaj je začel s primerjalno-kritičnim pregledovanjem liturgičnih in hagiografskih besedil na osnovi grških

⁴ Kritični izdaji »Zbranih del« Maksima Greka sta doslej izšli v dveh delih (2008, 2014); navedeni bosta kot prvi del (Grek 1) in drugi del (Grek 2).

izvirnikov, srečal pa se je tudi z rokopisi južnoslovanske starocerkvene redakcije, verjetno predvsem iz knjižnice srbskega samostana Hilandar. V samostanu Vatoped je menih Maksim napisal tudi prva avtorska dela, ki so bila večinoma v verzih. Lahko bi jih označili kot epigramska ali homiletična dela, vključevala pa so tudi menihovo hagiografsko in biografsko znanje. Med slednje spada tudi njegova »Molitev sv. Erazmu Ohridskemu« (Graikon 329–341). V teh letih je Maksim postal učenec in spremljevalec konstantinopelskega patriarha Nifonta II., ki je bil obenem tudi metropolit Vlahije in s katerim je potoval tudi onstran atoških meja. Za Nifonta II. je napisal tudi nekaj verzih besedil, na primer »Elegijo o velikem retorju Manuelu Korintskem« (liturgiku in glasbeniku) in »Verze o patriarhu Ioakimu I.«. Po smrti Nifonta II. leta 1508 v Dionizijevem samostanu je Maksim napisal »Prvi epitaf o patriarhu Nifontu II.«, v katerem je omenil preroka Elijo, ki je bil med najbolj čaščenimi svetniki med južnimi Slovani:

Nifon, veliki višji duhovnik bizantinski,
leži tu, osvetljen od milosti apostolskih.
On, ki se je vzel nad kočijo svojih vrlin, kakor drugi
Elija, dosegel nebeški je dom
(Ševčenko, »On the Greek« 65)

Najpomembnejše meniško delo Maksima Vatopedskega predstavlja *Kanon sv. Janezu Krstniku* (Graikon 341–351). V primerjavi z Romanom Melodom, ki je v 6. stoletju napisal pesnitev o smrti Janeza Krstnika z osemnajstimi odami (Tillyard 14–15), *Kanon sv. Janezu Krstniku* meniha Maksima kaže zapletenejšo zgradbo, ki izpričuje strukturno navezavo na bizantinsko psalmsko-bogoslužno ustvarjanje. Poleg uvoda, posvečenega nebeškemu svodu, in devetih hvalnic, vsebuje še pesem, ki se navezuje na katizme iz Psaltra, kontakion kot temeljno pravoslavno liturgično hvalnico, iniciacijski refren (gr. prokimenon), ki je uvajal branje iz *Svetega pisma* (Mt) ter ode, posvečene izmenično Janezu Krstniku in Božji Materi. Tudi ta *Kanon* je bil po vsej verjetnosti napisan z namenom liturgično-glasbene uresničitve, saj so Grki liturgične kanone na jutranjicah peli v celoti (Fomenko 154–155). Zato je mogoče misliti o Maksimovem meniško-poetskem ustvarjanju kot bogoslužno spodbujenem, saj tudi njegov poznejši opus odraža liturgično kontemplacijo, kakor je bila lastna mistagoško-teološki⁵ misli Maksima Spoznavalca (Bornert 106). V atoškem obdobju je

⁵ Pri tem mislimo na temeljno delo Maksima Spoznavalca z naslovom *Mistagogija*, ki predstavlja prve datirane in ohranjene »Komentarje bizantinske liturgije« (Bornert

že popravljaj liturgične rokopise in jih primerjal s starejšimi originali, saj je bil opažen njegov popravek na robu rokopisa redkega grškega izvoda »Žitja Klementa Ohridskega«, ki je vseboval tudi molitev temu svetniku, enemu od utemeljiteljev slovanske liturgije.⁶ Pravzaprav je imelo celotno ustvarjalno delo vatopedskega meniha Maksima verzno obliko, zato lahko zaključimo, da je ta predstavljala njegovo meniško izbiro samoizraza.

Moskovska Rusija

Leta 1516 je bil Maksim zaradi svojega jezikovnega znanja izbran kot najustreznejši za izpolnitev posebne naloge: na prošnjo velikega kneza Vasilija III., ki je v pismu prosil za atoškega prevajalca in redaktorja svetih knjig, je odpotoval v moskovsko Rusijo. Vse zgoraj izpostavljeno znanje je menih Maksim že prinesel v Moskvo kot zaokroženo celoto intelektualnih znanj in poznavanja prevodne problematike svetih spisov. Pot ga je vodila prek Konstantinopla, Moldo-Vlahije in srednjeevropskih dežel. Ustavil se je tudi v Benetkah, kjer je po vsej verjetnosti dobil nekaj prvotiskanih knjig A. Manuzia. V moskovsko Rusijo je prispel 5. marca leta 1518. Kmalu po prihodu je Maksim Grek – kot so ga tam poimenovali – začel s prevajanjem in pregledovanjem ruskih liturgičnih knjig. Leta 1519 je iz grščine v starocerkvenoslovanščino prevedel *Apostol* (Apostolska dela), zatem pa *Anotiran psalter s komentarji*, ki mu je dodal patristične interpretacije devetih biblijskih hvalnic,⁷ ki so med liturgično službo sledile branju vseh psalmov. Že tedaj je zapisal tudi poglobljeno razlago »Marijine pesmi (hvalnice)«, znane v zahodni liturgični tradiciji kot »*Magnificat*« (Lk 1 46–55), ki jo je na začetku označil kot hvalnico Sinu Božjemu, v nadaljevanju komentarjev pa

83), v katerih je avtor (pogosto na literaren način) poskušal pojasniti simbolne pomene liturgičnega obreda v bizantinski cerkvi in tako približati vernikom tudi mistično vrednost bogoslužja. Maksim Spoznavalec (živel 580–662) je služil na dvoru bizantinskega cesarja Heraklija, v delu *Mistagogija* je kot menih-hezihast podal svojo razlago liturgije, ki kot taka predstavlja mistični okvir njegove asketske prakse; Mistagog: uvajalec v skrivnosti krščanskega nauka (krščanske mistične teologije in filozofije).

⁶ V *Menologiju* je ta molitev na dan sv. Klementa Ohridskega, 25. novembra.

⁷ 1) Mojzesova pesem (2 Mz 15, 1–19); 2) Predsmrtna Mojzesova pesem (5 Mz 32, 1–43); 3) molitev Anne (1 Sam 2, 1–10); 4) molitev Habakuka (Hab 3, 2–19); 5) molitev Izaije (Iz 26, 9–19); 6) molitev Jone (Jon 2, 2–19); 7) Molitev Hazarija (Dan 3, 26–45); 8) pesem treh mladeničev (Dan 3, 52–88); 9) Marijina pesem (Prohorov 131). Mogoče je dodati še naslednje: 1 Krn 16, 8–36; Iz 38, 10–20; Iz 26, 9–20; Iz 42, 10–13; Jer 10, 6–16; Jer 17, 5–18; itd.

razširil to interpretacijo z uvajanjem hierarhije celostnega kozmografskega pogleda, kot je bil vsebovan v teologiji Gregorja Nazianskega (rok. Šuk. 394–396). Njegova razlaga je prek liturgične kontemplacije izpostavljala načelno teološko neločljivost Marije in Njenega Sina v tesnejši navezavi na argumentacijo pravoslavne Svete Trojice (Marija kot odgovorna za utelešenje-rojstvo Božje Besede), doumljive še zlasti z zavrnitvijo katoliškega dopolnila (lat. *filioque*)⁸ k osnovnemu veroizpovednemu obrazcu. Slednji je bil uveden v 11. stoletju in ga je Maksim Grek zavračal bolj kakor druga teološka nasprotja med pravoslavnim in katoliškim naukom, o čemer je obširno pisal v svojem prvem moskovskem obdobju.

Maksim Grek je torej »Marijino pesem« še globlje povezal z mislijo o Božji ljubezni, kot je to tudi eksplicitno izrazil v zadnjih besedah *Liturgičnega Psaltra* (brez komentarjev), ki ga je prevedel leta 1552, štiri leta pred smrtjo (rok. Uvar. 85). Vendar Maksimovi komentarji kažejo tudi delež lastne interpretacije, in sicer v izpostavljanju načela dobrega, darovanega nam s tuzemskim življenjem, in vrlin, ki jih je človek deležen s stvarjenjem. Slednje je še razvil s svojo jasno meniško-asketsko usmerjenostjo proti antičnim učenjem ali t. i. helenskim modrostim v svojih spisih, na primer v molitvi Božji Materi z besedami:

Stara helenska čaščenja so polna skušnjav in gnusa, v njih ni razodetja božanskih skrivnosti, ki so po blagi volji in telesni blagosti dane vernikom in ki sijajo na nas od najvišje med skrivnostmi, bistva vsega bivajočega, svetlobe in življenja in neizrečene dobrote Višnjega Boga (Grek 2 60).

Povedno je, da v prvem prevodu *Anotiranega Psaltra* Maksim Grek (ki je bil prvi, ki je prevedel tak komentiran Psalter v Rusiji) ni navedel komentarjev vseh hvalnic, na primer »Pesmi sv. Anne«, je pa kmalu zatem napisal tri spise z naslovom »O pesmi Anne prerokinje«, v katerih je polemično nastopil proti astrološkemu učenju, ki je bilo v središču pozornosti renesančnih intelektualcev (Delumeau 449, 453, 457). Razmerje do astrologije je tedaj, v obdobju porasta znanj, ki so srednjo Evropo preplavila hkrati z različnim »intelektualnim« uvozom z vzhoda, predstavljalo tudi izhodišče za kritično presojo in možnost osebne izbire.⁹ Maksim Grek je svoje zavračanje astroloških napovedi

⁸ Gre za nauk, da Sveti Duh izhaja *tudi* iz Sina Božjega (in ne samo iz Boga Očeta). Na krščanskem Zahodu se je tako učenje pojavilo leta 802, ko je to v svoji trinitarni teologiji na podlagi Avguštinovega nauka začel utemeljevati Alkuin iz Yorka (Siecienki 95).

⁹ Takšen nadzor nad različnimi znanji je mogoče najti v opusu renesančnega pisca Lodovica Dolceja (Terpening 129).

utemeljil na bibličnih prerokbah in trditvi o nezmožnosti doumetja Božje Previdnosti. V enem od svojih spisov je posebej interpretiral Izaijeve besede (Iz 26, 20),¹⁰ ki so predstavljale verz 5. liturgične pesmi po branju stopetdesetih psalmov. Že v prvem moskovskem obdobju je tudi prevedel izreke starozaveznih malih prerokov (Izaija, Amos, Abdija, Jona, Habakuk, Ezekiel, Jeremija, Malahija, Mihej, Ozej) in jih pozneje vedno vključeval v svoja zbrana dela. Nove pridobitve tistega časa je sprejemal precej razumno, tako je v iznajdbi tiska prepoznava prednosti glede besedilne pravilnosti v primerjavi s prejšnjimi napakami človeške roke, kot je pohvalno pisal o Aldu Manuziu in njegovem tiskarskem znamenju (Grek 1 345).

Maksim Grek je bil leta 1525 v Moskvi na cerkvenem zboru obtožen »krivoverskih napak« pri prevajanju ruskih svetih knjig (Sinicyna 146–149). Obsojen je bil na skoraj dosmrtno ječo, v samici, kjer je bil zaprt v temi, z nikomer ni smel govoriti, ni smel imeti knjig, niti jih brati ali pisati (*Sudnye* 55), odvzeta mu je bila tudi pravica do obiskovanja cerkve (liturgije, maše) ter prejetja obhajila, kar je bila najhujša kazen za atoškega meniha. Leta 1531 so se na drugem sojenju proti njemu obtožbe še obnovile, tokrat je bil med drugim obtožen tudi »heretičnih napak« pri prevajanju hagiografskega spisa »Marijino življenje«¹¹ iz *Menologija* Simeona Metafrasta Logotheta (Latyšev 374–383), ki ga je prevedel iz grščine leta 1521 (Sinicyna 65) in jezik katerega je bil označen kot problematičen zaradi sledi vpliva bizantinsko-bolgarskega jezikovnega okolja (Vinogradov 104). Ko je okoli leta 1536 ponovno dobil pravico, da je poprijel za pero, je takoj začel z obširno, apologetsko in konfesionalno zaznamovano knjižno ustvarjalnostjo. Odtlej je napisal veliko število spisov in jih še za časa svojega življenja vsaj trikrat poskušal zbrati v zbrana dela. Njegovi spisi so pisani v osebni obliki starocerkvenoslovanščine (Zajc 2 375–382), ki pogosto ponuja možnost boljšega vpogleda v njegov jezik, če upoštevamo možnost, da so bili spisi napisani na podlagi Maksimovega spomina na grška (sveta in posvetna) besedila, natančneje njegovega slušnega spomina na ritem in rime grškega oblikovanja besedil. Upoštevajoč okoliščine odvzeta pravice do prejetja obhajila se zdi razumljivo, da je bil na neki način prisiljen izvajati in (po)ustvariti molitve, ki bi mu osebno mogle nadomestiti bogoslužje in liturgične molitve.

Prvi spis, ki stoji na čelu vseh zbranih del Maksima Greka, je njegovo programsko delo z naslovom *Izpoved pravoslavne vere* (napisano

¹⁰ Pojdi, moje ljudstvo, stopi v svoje hrame in zakleni vrata za seboj ...

¹¹ Rok. Sof. 1498

po aprilu 1538). V njem je apologetsko zagovarjal neoporečne osnove svojega verovanja in pobožne namene ravnanja z ruskimi liturgičnimi knjigami, prav tako pa tudi neločljivost Božje Matere od pravoslavne celote Svete Trojice. K izpovedi Svete Trojice je dodal:

K tej pa še izpovedujem in pridigam sebi namreč in vsakemu pobožnemu: najbolj blagoslovljeno vladarico, mojo, Božjo Mater, zavetnico in zaščitnico vseh pravoslavnih kristjanov, ki je v celotnem svojem bitju Sveta in Prečista in neomadeževana in Sveta Devica, kot je bila pred božanskim in neomadeževanim Rojstvom utelešenega iz Nje in v Njej enorodnega Sina Božjega, in ki je v Rojstvu in po Rojstvu enako ostala Devica Prečista. (Grek 2 53)

Besedilo »Marijinega življenja« v prevodu Maksima Greka, ki napotuje k nadaljnji patristično podkrepljeni raziskavi izročila bizantinske hagiografije, vsebuje nanašanja na tri bizantinske cerkvene očete, Gregorja Niškega, Atanazija Aleksandrijskega ter na Dionizija Areopagita (Confessor 38).¹² V nadaljevanju prevedenega besedila sledi sklicevanje na besede Gregorja Niškega o Kristusovem rojstvu, ki se navezujejo tudi na apokrifno vedenje. Natanko take reference pa je mogoče najti v delu, na katerem je ta kompilacijska različica Simeona Metafrasta iz 11. stoletja tudi v mnogem temeljila: to je bil malo znan spis *Življenje Device*, čigar avtor je bil Maksim Spoznavalec in ki se je ohranil do današnjega časa zgolj v gruzijskem prevodu, hranjenem v atoškem samostanu Iviron (Shoemaker 2). Maksim Grek se je ob obtožbah nepravilnosti pri prevodu takoj zavedal, da je apokrifna vsebina nemara za ruske sodobnike teološko in besedno preveč dvoumno izražena, da bi jo pravilno razumeli; napačen prevod je zanikal (*Sudnye* 128). Tudi v poznejših svoji spisih v obrambo lastne pravovernosti se je proti herezijam boril z argumentacijo o neoporečnosti Marijine narave. Že v »Marijinem življenju« pa je bil uporabljen literarni postopek grajenja teološko naglašene besedila, kakršnega je moč zaslediti tudi v mnogih avtorskih spisih Maksima Greka.

Nekaj primerov molitveno-poetičnih¹³ načinov govora v spisih Maksima Greka (viri, kontekst, učinek)

Maksim Grek, ki je po vsej verjetnosti svoje spise narekoval, je na robove rokopisov tudi lastnoročno vnašal jezikovne popravke, ki so odločali o teološko ključnih izrazih. Tako je izoblikoval lastno obliko starocerkve-

¹² Maksim Spoznavalec navaja še Gregorja iz Neocezareje, Tematurga.

¹³ Taranovski je definiral t. i. molitvenobesedni verz (374–397).

noslovanščine, ki mu je omogočala pravilno misliti pravoslavno teologijo. Tovrstna lingvistična recepcija prevedenih besed je povečevala slogovno in ritmično zgoščen besedilni učinek tako, da sta se naglasni anapest in metrična asonanca združevala s cezuro na koncu vrstice, ki je poudarila teološko misel. V spisu »Verzi o kesanju« členjenje besedila odraža bizantinsko ritmično organizacijo metrične enote v verzu, kjer je bilo število zlogov petnajst ali šestnajst v vsaki vrstici (Tillyard 40). Ta način je včasih variiral v verzni vrstici, ki je štela dvanajst zlogov, s cezuro po petem ali sedmem zlogu, kar je bilo značilno za najstarejše starocerkvenoslovanske molitve (Valiavitcharska 145) pa tudi za molitve Maksima Greka.

Med njegovimi osnovnimi molitvami v zbranih delih na prvem mestu vedno stoji *Molitev Božji Materi, v tej pa še o Kristusovem trpljenju*; v pariškem rokopisu posebnega zvezka njegovih zbranih del ji sledi molitev, posvečena Kristusu, v kateri avtor spregovori tudi o nasprotovanju hereziji skrajnih privržencev judovskega nauka (*O Rojstvu, in proti Judi*); prav tako je pomembna molitev o hvaležnosti, posvečena Sveti Trojici (*Molitev hvaležna Sveti Trojici*); vredno je omeniti še naslednje molitve: »Hvalnica sv. Petru in Pavlu«; »Molitev kakor od ust Presvete Božje Matere«, »Molitev Marije Egipčanske«; »Molitev, kako je Peter bridko zajokal«. Najpomembnejša je njegova dolga molitvena pesnitev *Kanon Svetemu Duhu Parakletu*, ki jo bomo – po analizi molitve Božji Materi – nekoliko podrobneje predstavili v nadaljevanju.

Tako molitvam Božji Materi kot tudi prevodu »Marijinega življenja« je lasten tekstološki postopek, ki ga je Maksim Grek uporabljal v mnogih svojih delih in bi ga mogli opredeliti tudi kot poseben literarni način izraza izbranih teoloških pojmov, ki temelji na izmenjavi in stiku med seboj nasprotnih si pomenov, nastopajočih v morfološko različnih, ponavljajočih se slovničnih enotah. Tak zavesten način nizanja besednega gradiva ne glede na sintaktično drobljenje teksta, vendar z močnim občutjem osebnega sprejemanja, posledično poudari teološko vsebino celotnega besedila. V *Molitvi Božji Materi* v nizu teološko-antropoloških pomenov, ki so razvrščeni hierarhično (um-razum, jezik-beseda-(po)govor, strah-bojazen), izjemo predstavlja le vera, ki nima nasprotnega pojma in predstavlja nekakšen lajtmotiv: »Če si blagega razuma, blagih nravi in pobožen vernik, ne preizkušaj besed Gospodovih, saj presega besede in um, vse, kar je Njegovo. Z vero sprejmi vse Njega nasvete, spoštuj jih z vso dušo in se jim s strahom klanjaj« (Grek 2 61).

Nasprotje veri bi lahko predstavljala le smrt kot mrtvo počelo, na katero nevarno meji tudi vsak besedni izraz, saj je podvržen možnosti

človeških negotovosti, zmot, laži. Zato Maksim Grek pove, da more tudi razpoznavanje med lažnim in resničnim besednim pomenom zagotoviti samo vera, v tistem trenutku istovetna z molitvijo Božji Materi, ki je predstavljala tudi mogočo preambulo pisateljskega akta: »Ti, vladarica, si začetek odrešenja mojega« (Grek 2 62).

Molitve Maksima Greka, posvečene Materi Božji, izpričujejo razmeroma konstantno, trodelno zgradbo:¹⁴ 1. Uvod s posvetitvijo, ki vsebuje globoko osebne izraze kesanja in prošnje; 2. Teološka argumentacija pravoslavne in ikonografsko vizualno dojemljive trinitarne hierarhije, še zlasti v poudarku navdiha, izvirajočega od Svetega Duha; 3. Prek kontaminacije atributov božanske svetlobe in človeške teme ter metamorfoz, ki tej sledijo, avtor molitev zaključuje s svojevrstno domišljijsko podobo, izraženo z izrazito svetlobo Božje resnice in pravičnosti, osnovano na evangelijskem prizoru radosti ob sveti poroki (Mt 20, 1–16). Tak zaključek, ki je prisoten tudi v spisu »Ni treba upoštevati tistih, ki ne dovolijo zamudnikom branja božanskega Evangelija pristopiti k božanski liturgiji« (Grek 2 295), ponovno potrjuje, da je vez med čaščenjem Božje Matere in liturgično recepcijo *Svetega pisma*, značilna ne samo za »Marijino življenje« iz Metafrastovega *Menologija*, temveč tudi za bizantinsko patristiko Maksima Spoznavalca (Bornert 100–107), sestavljala rdečo nit Grekovega teološkega nazora.

V tej molitvi se ob izpostavljanju napotkov, ki bi jih lahko opredelili kot tradicionalne (kot so sledenje Kristusovim zapovedim itd.), z izpostavitvijo Odrešenikove človeške narave (telesne smrti), s katero je pozornost preusmerjena na individualno sposobnost kesanja, na milost razodetja in sprejetja božanskih skrivnosti, osamosvaja tudi osebno sporočilo in posredni izraz zavesti avtorskega deleža. Izpostavljena nezamenljivost individuuma je bila na ozadju renesančnega nazora in religijsko-moralne sinkretičnosti (Delumeau 411–415) sicer podobna humanističnim duhovnim iskanjem, na primer Marsilia Ficina (Garin 122, 127), razlikovala pa se je v trdni veri v krščanskega Boga. Zato velja omeniti, da je Maksim Grek napisal spis, v katerem je utemeljeval rabo akrostiha, kakor je bila znana iz pesemskega izročila Jožefa Himnografa in v katerem je akrostih predstavljal tudi zaščito avtorstva, kar je postalo še posebej aktualno v zgodnjerenesančnem času, ko je bilo avtorstvo pogosto ogroženo, saj se je začelo razkrivati srednjeveško plagiatorstvo (slovit primer t. i. Konstantinove darovnice):

¹⁴ Sorodna struktura (s posvetitvijo in z neposrednim nagovorom Marije), kot je opisana v nadaljevanju, je opazna tudi v »Molitvi Marije Egipčanske«.

Drugi akrostih so si izmislili ustvarjalci po jambskem verzju: prvi avtor je v jambski stopici sozvočno spletel akrostih in kanone po vrsti. Tako je, kot pravim, akrostih v akatistnem kanonu po grško: [...], po rusko pa se to glasi: »Veseli se, prijateljica, samo tebi edini se spodobi veseliti«. Pozorno prisluhni in preštej črke akrostiha, koliko jih je, toliko je tudi stihov: 32 pismenk in 32 verzov [...] Začetna črka verzov celotnega kanona namreč vzajemno in zrcalno uresničuje jambski verz, to pomeni akrostihido. To akrostihido je blaženi Jožef povsod dodajal zadnji pesmi svojih kanonov, da bi nam s tem akrostihom posredoval svoje spoštljivo ime.« (Grek 2 329; Jagić 295–332)

Omenili smo že, da so sestavni del Maksimove teološke argumentacije nasprotovanja različnim verskim ločinam predstavljali verzni fragmenti iz bizantinske himnografije. Velja poudariti, da so bile tako v starejši kot v poznejši bizantinski himnografiji, še zlasti pa v akatistnem¹⁵ ustvarjanju (Wellesz 147) izražene temeljne premise teoloških bojev proti ločinam. Enako je torej mogoče opazovati v delih Maksima Greka, v katerih je z odlomki iz bizantinskih hvalnic, še posebej verzov, ki so opevali Mater Božjo, utemeljeval pravilnost verovanja in osnove pravoslavne teologije, ki je delno izhajala iz posebnosti njegovega sprejemanja jezika *Svetega pisma*, deloma pa jo je mogoče pojasniti z že omenjeno liturgično kontemplacijo. Oblika akatistov, njena struktura in sporočilnost, je najlepše prisotna v poetični stvaritvi, obširni pesnitvi ali dolgi molitvi Maksima Greka, naslovljeni *Kanon Svetemu Duhu Parakletu*,¹⁶ ki jo je napisal v prvem obdobju pripora z ogljem na steno samostanske celice.

V tej pesnitvi je v skladenjskem paralelizmu, v rabi nagovora in molitvenega velelnika mogoče prepoznati značilnosti molitvenega verza (Taranovski 377–379). Maksim Grek je na podlagi osnovnih načel meniških in liturgičnih molitev v uvodnem delu navedel posebno pravilo, ki predstavlja svojevrstno različico *Kyrieleisona*, saj po petju 50.

¹⁵ Akatist (gr. *akathistos*, lat. *Acathistus Hymnus*, dob. himna, ob petju katere se ne sedi): hvalilno-dogmatična pesem, posvečena Božji Materi, po žanru sorodna starejšemu kondaku. V grški tradiciji se poje po delih ob petkih ob velikem postu in v celoti na jutranjih akatistne sobote (na sobotni večer, en teden pred veliko nočjo, tj. peti teden velikega posta); v samostanih se poje vsak dan med večernim bogoslužjem (Nikiforova 285–286); akatist se je razširil v času oblasti Heraklija (610–641) in konstantinopolskega patriarha Sergeja, ko so perzijska osvajanja ogrožala rimski imperij. Heraklij je zmago v zadnji bitki pripisal neposredni pomoči Božje Matere. V znamenje zahvale je patriarh Sergej napisal hvalnico, ob kateri naj bi se vso slavilno noč na liturgiji stalo. V taki himni je rima uporabljena svobodno, sestavljena je iz preludija in 12 stanc; izrazito je bilo poustvarjeno evangeljsko sporočilo Marijinega Oznanjenja (Tillyard 16).

¹⁶ Slov. Svetemu Duhu Tolažniku (prim. Jn 16, 7).

psalma in irmosu¹⁷ sledi zaporedje kratkoverznih hvalnic, posvečenih najprej Kristusu, nato Sveti Trojici ter zatem Svetemu Duhu Parakletu (Kazimova 292–302). Za kratkimi molitvami sledi tiha hvalnica v obliki distiha, posvečena Materi Božji, ki izraža hvaležnost in tiho posvečenost (rok. № 302, l. 432–440). Na koncu, v zaključni molitvi Svetemu Duhu, predstavljajo verzi (irmosi), posvečeni Božji Materi, nagovor (gr. *apostropha*), ki je priprošnja za varovanje duš vseh vernikov, obenem pa različica t. i. novega kondaka¹⁸ Oznanjenju, kot ga je poimenoval Maksim Grek v grškem *Psaltru*, kjer je vzporedno zapisal grške in slovanske verzze, ko je učil ruskega meniha Benjamina grščine. Slednji motiv, ki je bil natančno pojasnjen v »Marijinem življenju«¹⁹ v *Menologiju* (Hagiografskem zborniku) Simeona Metafrasta, pa bi ikonografsko upodobljenega lahko opazovali na številnih bizantinskih ikonah, med katerimi je vredno navesti prizor Oznanjenja (2. pol. 11. st.) ter prizor na ikonostasu, ki prikazuje Marijo v molitvenem položaju, *Deisis* (konec 11. st., zač. 12. st.) na vatopedskem mozaiku, ki ga je naročil Andronikus II. leta 1301 v krisobuli (*Le Mont Athos*, 136, № 45) – kopijo katere pa je nesel vatopedski menih Maksim z Atosa v Moskvo leta 1518. Potrjeno je, da se je prav v obdobju oblasti Andronika II., ki je tedaj nudil zaščitništvo samostanu Vatoped, čaščenje Božje Matere tam opazno povečalo (Kaštanov 214–215).

Med osebami Svete Trojice je v *Kanonu Svetemu Duhu Parakletu* Maksim Grek torej našel ustrezno mesto za čaščenje Božje Matere. Čeprav je bilo tako vpletanje verzov v čast Marije vpeljano že v bizantinski liturgiji s kanoni Andreja s Krete v 7. stoletju (Tillyard 20), je bilo znano tudi v slovanskem opusu 9. stoletja, natančneje v »Kanonu, posvečenem spominu sv. Dmitrija, velikega Kristusovega mučenca«, pripisanem svetemu Cirilu (Konstantinu) Filozofu (Jakobson, »Commemoration« 305–306). To pravilo je v *Kanonu Svetemu Duhu Parakletu*

¹⁷ Irmosi so bili po vsej verjetnosti prevedeni že v najstarejšem obdobju slovanske pismenosti, v krogu sv. Metoda (Jakobson, »Methodius' Canon« 117).

¹⁸ Kondak (gr. kontakion): 1. Obširni žanr vzhodnokrščanske himnografije (sirskega izvora, ki se je razširil v Konstantinoplu v času vladavine Anastazija I. (491–518) največ kondakov je pripisanih Romanu Melodu) s poetičnimi in liričnimi prvini, sestavljen je iz 24 kitic, ki jih povezujeta refren in enaka metrika (osnovana na izosilabičnem (istozložnem) verzuz), pogost je akrostih. 2. Kratka prepoznavna pesem prazničnega bogoslužja (Nikiforova 290; Salaville 85, 87). Za kondake so bili značilni lirični elementi, kitična zgradba, pogosto tudi akrostih.

¹⁹ Mislimo predvsem na izročilo, da je Mati Božja v trenutku Oznanjenja prejela Svetega Duha od angela Gabriela, istočasno pa tudi dar pomnjenja teološko neovrgljivih besed, ki so bile razumljene kot poetične, saj je verzna oblika svetih besed mogla pripomoči k boljšemu memoriranju odrešenjskega sporočila.

upoštevano skozi celotno molitev, saj se tako zaporedje ponavlja prek vsake od devetih pesmi in potrdi v zaključku, po deveti pesmi, ko je v posebni molitvi Svetemu Duhu na koncu kot pripev vključena kratka molitvena apostrofa Božji Materi. Tako posredniško vlogo Marije za varovanje duš vseh kristjanov je mogoče opazovati v patrističnem izročilu, tako sta na primer razumela vlogo Cerkve Maksim Spoznavalec in Gregor iz Nise. Kanon, ki na strukturni ravni kaže vez s svetopisemskim besedilom v številu pesmi, saj to ustreza devetim bibličnim hvalnicam, tako potrjuje, da je *Sveto pismo*, še zlasti s svojimi verzniimi fragmenti, predstavljalo najpomembnejši vir navdiha Maksima Greka za njegovo ustvarjanje tudi v Rusiji.

Čprav spisi Maksim Greka ne vsebujejo očitnih ponavljanj, ki so podlaga običajnih nizanj paralelizmov, je mogoče zaslediti pesemski refren v molitvi »O vnebovzetju« (ki je morda prevod molitve Simeona Metafrasta), saj vsebuje naslednji niz besed, ki se ponavlja skozi celotno dolgo pesnitev: »Navdihni me, o Vladarica, z besedno silo in daruj mi trdnost predpodob, da bi bilo mi moč čutiti božanska bitja z gorečim in sočutnim srcem« (rok. Vol. 488, l. 71).²⁰

»Predpodobe«, ki jih molitveni jezik omenja, je mogoče pojasniti s teologijo svetopisemske eksegeze, ki svetost Božje Matere utemeljuje s prerokbami iz psalmov ter iz določenih predkrščanskih orakljev, ki naj bi pomenili predoblike nedvoumne vere v Sina Božjega. S takšnim krščanskim ustnim izročilom je bila napovedovana prihodnja biblična resničnost, ki se je imela zgoditi. Na to je bil pozoren tudi Maksim Grek, ki je prevedel oziroma napisal dve kratki Sibilini pesnitvi »O Drugem prihodu ali o pravični sodbi« z akrostihom Jezusu Kristusu (navajamo začetek le ene):

*Je orosila se zemlja, kar bilo od nekdaj je znamenje sodbe,
Z nebes prihaja in vedno je želel priti, car vekov,
Utelešen prišel je sodit vsakemu in vsemu
Svetu. Uzrli Boga bodo vsi verni in neverni.
(Rok. Rum. 264, l. 64–65)*

V enem od najpomembnejših besedil Maksima Greka z naslovom *O tem nesrečnem veku* je avtor ustvaril izrazito podobo ženske v črnem, vdove, ki sedi ob zapuščeni strmi cesti in ki bi jo tudi mogli razumeti kot literarno upodobljeno Mater Božjo. Pripovedovalcu, osamljenemu popotniku, ki ga sreča, se namreč predstavi kot Vasilevsa/Bazileja/

²⁰ Rokopisi so citirani po naslednjem zgledu: naziv rokopisa, št. rokopisa, št. lista (natančnejši podatki gl. v bibliografiji).

Carica. Začne mu pripovedovati o številnih nesrečah in grozodejstvih poslednjega stoletja. V ruski literarni tradiciji prevladuje mnenje, da je Maksim Grek v Bazileji upodobil rusko državo. Vendar pa natančnejša analiza daje drugačna napotila za kulturnozgodovinsko interpretacijo te literarne upodobitve. Govor Bazileje spominja na žalostinke, kakršne so bile znane na bizantinskem dvoru v 11. stoletju (Buckler 241–243). Deifikacijska pesem na način lakrimose se osamosvoji v zaključnem delu spisa. V zadnjem kriku Bazileja sebe identificira v nizu bibličnih personimov, ki v začetnem anaforično-skladenjskem paralelizmu z namenom izraziti teološko apofatično dojemljiv pomen odsotnosti (ne imetja: »nimam«) napotuje k prepoznanju sloga točno določene molitve, saj imajo začetne ponovitve vlogo svojevrstnih znamenj namerne verzifikacije (Lotman 54).

Nimam Samuela, velikega duhovnika, ki je spregledal grešnika Savla.

Nimam Natana, ki je z dobronamerno parabolo ozdravil Davida in ga s tem rešil pred najhujšim grehom.

Nimam gorečih vernikov Elije in Elizeja, ki se nista sramovala in skrila pred nasilnim samaritanskim vladarjem.

Nimam Ambrozija, čudovitega služabnika Božjega, ki se ni ustrašil veličine vladavine vladarja Teodozija.

Nimam Vasilija Velikega, ki se je presvetil v sijaju in modrosti in ki je z razumnimi učenji grozil Valentu, preganjalcu moje sestre.

Nimam Janeza z zlatimi usti,²¹ ki si ni zakrival oči pred lakomnostjo Evdoksije in se je zavedal solza uboge vdove.

(Rok. Slave 123, l. 75 v.)

Vključevanje (insceniranje) v žanr žalostinke v obliki neposrednega klicanja – kot je bilo sorodno slogovnim postopkom v renesansi, na primer v opusu Lodovica Dolceja (Terpening 113) – starozaveznih prerokov, vladarjev in cerkvenih očetov od 4. do 6. stoletja, ki zajame ne samo njene vzhodne predstavnike (saj je med njimi omenjen Ambrož Milanski), se zdi, da literarno sporočilo umesti v zunajčasovno perspektivo. Obenem je prek govora v sedanjiku vzpostavljena časovnost, ožje opredeljena s človeškimi življenji, ki jih predstavljajo nesodobni in neenakovredni posamezniki, ki so v času zgodovine ostali zvesti Jezusu Kristusu in prispevali k ohranitvi krščanstva. Sorodno razumevanje ženskih starozaveznih podob bi bilo mogoče najti v nekaterih asketskih spisih Ambroža Milanskega (*De virginibus*, *De virginitate*), ki izpričujejo grške vire (McLynn 56) in nedvomno verzno obliko, kot je na primer v »Hvalnici devištvu« (Ambrogio 87), ter v njegovem

²¹ Maksim Grek seveda tako imenuje Janeza Zlatousta oz. Krizostoma.

spisu, napisanem ob smrti vladarja Teodozija (»De obitu Theodosii«) (McLynn 355, 357). Morda je še bolj ustrezna primerjava s strogo intratekstovno svetopisemsko interpretacijo, kot jo je mogoče odkriti v razlagi starozavezne *Visoke pesmi* Gregorja iz Nise, ki jo je razumel kot napoved Cerkve kot Kristusove neveste (Louth). V skladu s svetopisemskim sporočilom podoba Bazileje tudi ni retorična alegorija, ampak more biti razumljena kot dobesedna uresničitev v enkratni postavi psalmske trojnosti »sirot, vdov, prišlekov« (Ps 94, Ps 109), o ponižanju katerih Bazileja neprestano toži, ali pa predstavlja utelešenje evangeljskega izraza nebeškega kraljestva (*Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία*, Mt 13, 24, 44–47). A Bazileja naniza moške osebe zgolj iz Stare zaveze ter pobožne može iz patrističnih in vladarskih krogov, vključitev posvetnih vladarjev med svetopisemske očake pa je bilo značilno za zgodnjekrščansko estetsko zasnovo Konstantina I., torej v času prve bizantinske države (Mathew 50). Vendar podoba nesrečne žene nastopa v kontekstu nekega sedanjika, ki ponazarja duhovno neizpolnjenost in neizpovedljivost nesreče, nastale zaradi odsotnosti gorečih in zvestih vernikov (služabnikov Cerkve Kristusove). V času zgodnje renesanse, ko so se obnovila zgodnjekrščanska krivoverstva (arijanci, makedonijanci, evti-hijanci, nestorijanci), proti katerim je polemično pisal Maksim Grek, je postalo namreč neogibno opozarjati na nove, tedaj aktualne sporne verske nauke (judaizerji, islamisti in kabalisti).

A zvesti verniki, ki jih omenja Bazileja, so živeli nekaj stoletij prej ali po življenju Marije, zato bi bilo neposredno upodobitev Božje Matere v tem spisu pripisati Maksimu Greku težavno, če ne bi vedeli, da je bilo natanko tako verjetje v večno navzočnost Božje Matere prisotno v bizantinski hagiografiji in se je potemtakem sporočilo o Marijini neminljivi prisotnosti v zavesti vernikov prenašalo prek liturgične izkušnje in osebnih molitev. Tak način govora, s katerim je bilo mogoče posredovati tudi »izraz neizrazljivega« (kakor apofatični poskusi izraza mističnega pomena Kristusove Matere v *Svetem pismu*) in ki je bil razvit v bizantinski himnografiji, je mogoče v teoloških spisih Maksima Greka razumeti kot posebno značilnost, vezano na t. i. teologijo Matere Božje. Zato je ta spis lahko razumljen tudi kot odraz naslednjih obdobij, med 11. in 13. stoletjem, ko je čaščenje Marije začelo naraščati ne samo na krščanskem Zahodu, ampak tudi v Bizancu – ter v starocerkvenoslovanski pismenosti. Maksim Grek je tako pokazal na področje, kjer je kanonično izročilo o Marijini svetosti tudi preživelo skozi stoletja: to je bilo v meniških molitvah, liturgičnih hvalnicah in homiletičnih delih zgodnjekrščanskih teologov in cerkvenih očetov, tako z Vzhoda kot tudi z Zahoda, ki so bili vsi hkrati tudi himnografi-pesniki in so ohranjali

posebno videnje o Božji Materi. V teh poetičnih delih je bila namreč estetika besednega izraza grajena s prečiščenimi svtopisemskimi elementi, Marijina podoba pa je bila osnovana tudi na nekanoničnih virih o načelni in duhovni enotnosti Nje z Njenim Sinom (vzporedno z zaveštjo vernikov o trinitarni teologiji in kristološkem načelu).

Pozornost je zato namenjena začetni besedni zvezi Bazilejine žalostinke, ki v paralelizmu sporoča odsotnost živih sogovornikov. V teh besedah je namreč mogoče prepoznati začetek molitve pred vatopedsko ikono Božje Matere (*Čudotvornye ikony* 40).²²

Sklep

Z izvirnim teološko-poetskim slogom v obliki osebne molitve je Maksim Grek ustvaril slovanske izraze, ki bi lahko predstavljali ustreznicе najstarejšim bogoslužnim vzorcem grške liturgije, kakor jih je mogoče opazovati v bizantinskih rokopisih od 9. stoletja naprej. Njegov namen je namreč bil, oblikovati tak slovanski bogoslužni jezik, ki bi mogel služiti kot enakovreden tistemu iz izročila grške liturgije. Slovanski jezik Maksima Greka kaže, da je bil seznanjen tako s pravili bizantinske himnografije kakor tudi z vzorci starocerkvenoslovanske molitvene prakse in ob tem – slovanske jezikovne variantnosti.

Avtorski spisi Maksima Greka odražajo poetične značilnosti pozne bizantinske (konstantinopelske) in atoške liturgične tradicije, ki morata biti zato razumljeni kot najpomembnejša vira njegovega duhovnega navdiha. Čeprav omenjeno upoštevanje bizantinske in grške pismenosti ne dokazuje njegove izvirnosti, je na moč pomembno, da je v svojem opusu uspel ohranjati tradicijo bizantinske patristike, himnografije, liturgije in hagiografije, in obenem tudi vrhunce zahodne srednjeveške pismenosti v prečiščeni nazorsko-teološki recepciji. Zato je mogoče trditi, da fragmenti omenjenih izročil v starocerkvenoslovanskem opusu Maksima Greka pomenijo novost, saj jasno, jezikovno nedvoumno izražajo misli, ki pogosto nosijo visoko poetično vrednost. Maksim Grek je večino omenjenega vedenja zapisal po spominu, zato navezave na bizantinsko in zahodnoevropsko tradicijo v njegovih spisih nikoli ne nastopajo zgolj kot navajanje prevoda ali kot posnemanje (prim. nasprotno mnenje v Bulanin 93). Odlomki iz bizantinskih bese-

²² Ta molitev je bila znana v Rusiji šele v 17. stoletju in prilagojena ikoni »Vseh trpečih radost« (*Molitvoslov* 192–193), ki je v določenem pogledu predstavljala rusko različico lat. *pieta*. Ta ikonografski motiv je Maksim Grek v nekem svojem spisu tudi natančneje pojasnil.

dil so namreč celostno vključeni v njegov osebni govor in predstavljajo najpomembnejši dejavnik njegove teološke argumentacije pravoslavne vere. Še zlasti raba verzov iz bizantinske hagiografske, himnografske in homiletične tradicije Maksima Greka je na ozadju slovanske pismenosti v času renesanse v veliki meri izvirna. Nedvomno je tudi reflektiranje tedanjih humanistično-intelektualnih dosežkov prepoznavno v njegovih spisih že prek avtobiografskih zaznamkov, ki vzpostavljajo zavest o lastnem avtorstvu. Šele z neprestanim tematiziranjem svetosti Božje Matere je Maksim Grek uspel združiti himnografsko-liturgične osnove z ikonografskimi, hagiografskimi in patrističnimi viri krščanskega znanja, ki so zaključili njegov pravoslavni teološki sistem z značilno harmonijo, utemeljeno v meniški askezi, ki ji je bil svojstven občečloveški patos. Njegovo literarno delo more znotraj evropske renesančne misli zato predstavljati uvod v izvirno slovansko duhovno poezijo.

Maksim Grek, ki je med drugim uvajal v rusko pismenost nove žanre, med katerimi je vredno omeniti dialog (»Dialog duše in uma«, »Dialog med asketom in pohlepnežem«), tolmačenje (biblično eksegezo) in žanr pridige – ki so bili vsi prisotni v srednjeveškem evropskem izročilu, vendar ne v Rusiji –, ni bil uvrščen v tradicionalne hrestomatije in poetiko staroruske literature (Lihačev, *Poetika; Issledovanija*), saj njegova umestitev v ruski literarni kontekst ni enostavna. Povsem neustrezno se ga omenja kot začetnika publicistike v ruski književnosti. Ni naključje, da je jezik Maksima Greka že tedaj (na primer v opusu carja Ivana IV. Groznega) in v poznejših stoletjih nastopal ne le kot steber staroruske tradicije (na primer v *Žitju protopopa Avvakuma*), temveč je njegovo ime kot ime prvega poznavalca komparativne gramatike v moskovski Rusiji prešlo tudi v prve ruske slovnice. Kot pravoverna jezikovno in teološko neoporečna osnova novejšje, avtohtono ruske pravoslavne teologije pa je njegov osebni slovanski jezik postal sestavni del ruskega knjižnega jezika. Izraze, ki jih je uvedel v ruščino Maksim Grek, namreč lahko najdemo v delih ruskih klasikov A. S. Gribojedova, N. A. Nekrasova, A. S. Puškina, J. M. Lermontova, N. V. Gogolja, F. M. Dostojevskega, A. P. Čehova, L. Leonova, N. S. Leskova in N. A. Ostrovskega (Kovtun, Sinicyna in Fonkič 109–126).

PRIMARNI VIRI

Sankt Peterburg: RNB: sof. 1498.

Moskva: RGB. F. 274, № 302.

Moskva: GIM, Uvar. 85, Šuk. 4.

Pariz: Bibliothèque Nationale, BNr: Mss. Slave 123.

LITERATURA

- Ambrogio. *Opera omnia di Sant'Ambrogio. Inni. Inscrizioni. Frammenti*. Milano: Biblioteca Ambrosiana; Roma: Città nuova editrice, 1994.
- Bornert, René. *Les commentaries byzantins de la divine liturgie du VIIe au XVe siècle*. Paris: Institut français d'études byzantines, 1966.
- Buckler, Georgina. *Anna Commena*. Oxford: Clarendon Press, 1929.
- Bulanin, D. M. »Maksim Grek: grečeskij pisatelj ili moskovski knižnik?«. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2.22 (2017): 85–98.
- Confessor, Maximus. *The Life of the Virgin*. Ur. Stephen J. Shoemaker. London in New Heaven: Yale University Press, 2012.
- Čudotvorne ikony Presvjatoy Bogorodicy. *Kratkoe opisanie. Ikonografija. Tropari i molitvy. Molitvennaja tradicija*. Ur. S. Aleksejev. Sankt Peterburg: Bibliopolis, 2010.
- Delumeau, Jean. *La civilisation de la renaissance. Les grandes civilizations*. Paris: Arthaud, 1984.
- Denissoff, Èliah. *Maxime le Grec et l'Occident. Contribution à l'histoire de la pensée religieuse et philosophique de Michel Trivolis*. Louvain: Desclée De Brouwer; Paris, Bibliothèque de l'Université, 1943.
- Ferreri, Luca. *Marco Musuro*. Turnhout: Brepols, 2014.
- Fomenko, K. »Osobnosti bogosluženija Grečeskoj cerkvi (iz zametok putešestvennika v Sv. Zemlju)«. *Trudy Kijevskej Dubovnoj akademii* (1895): 154–155.
- Garin, Eugenio. *Spisi o humanizmu in renesansi*. Prevedel Srečko Fišer. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1993.
- Graikon, Agion Maksimon. *Apanta agion Maksimon Graikon. Logoi*. Vatopedion: Iera Megiste Mone Vatopaidion, 2017.
- Grek, Maksim. *Sočinenija*. 1. Moskva: Indrik, 2008.
- — —. *Sočinenija*. 2. Moskva: Rukopisnye pamjatniki drevnej Rusi, 2014.
- Ivanov, A. I. *Literaturnoe nasledie Maksima Greka*. Leningrad: Nauka, 1969.
- Jagić, Vatroslav. *Razsuždenija južnoslavjanskoj i ruskoj stariny o cerkovno-slavjanskom jazyke*. Sankt Peterburg: Tipografija akademii nauk, 1896.
- Jakobson, Roman. »Methodius' Canon to Demetrius of Thessalonica and the Old Church Slavonic Hirmoi«. *Sbornik prací filosofské fakulty Brněnské university* F9.XIV (1965): 115–121.
- — —. »Commemoration of Christ's Saint and Great Martyr Demetrius«. *Selected Writings – Early Slavic Paths and Crossroads*. New York; London; Berlin: Walter de Gruyter, 1985. 286–347.
- Kaštanov, S. M. »K istorii rusko-grečeskikh kul'turnyh svjazej v XVI v.«. *Mocxobia. Problemy vizantijskoj i novogrečeskoj filologii. K 60-letiju B. L. Fonkiča*. Moskva: Indrik, 2001. 209–218.
- Košir, Niko. »Spremna beseda in opombe«. Dante Alighieri. *Pekel*. Prevedel Alojz Gradnik. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1959. 201–257.
- Latyšev, Basilus. *Menologii byzantini saeculi X supersunt*. 2. Sankt Petersburg: Akademia nauk. 1912. 374–383.
- Le Mont Athos et l'Empire byzantine. Trésors de la Sainte Montagne*. Paris: Petit Palais-Musée de Beaux-Arts de la Ville de Paris, Paris-Musées, 2009.
- Lihačev, D. S. *Poetika drevnerusskoj literature*. Leningrad: Nauka, 1967.
- — —. *Issledovanija po drevnerusskoj literature*. Leningrad: Nauka, 1986.
- Lotman, Jurij. M. *Analiz poetičeskogo teksta*. Leningrad: Nauka, 1972.
- Louth, Andrew. »'From Beginning to Beginning': Endless Spiritual Progress in St Gregory of Nyssa'. Lecture at the XXI Conference on the Orthodox Spirituality,

- Bose 2013«. Enzo Bianchi (ur.). *The Proceedings of the XXI International Ecumenical Conference on Orthodox Spirituality »The Ages of the Spiritual Life«*. Bose: Monastero di Bose, 2014.
- Kazimova, Galina. »Kanon moleben k božestvenomu i poklanjaemomu Paraklitu prep. Maksima Greka: k voprosu ob atribucii i funkcional'noj transformacii«. *5th International Hilandar Conference: Love of Learning and Devotion to God in Orthodox Monasteries*. Selected Proceedings. Raška škola. Resource Center for Medieval Slavic Studies. Ohio: The Ohio State University in Beograd: Columbus, 2006. 292–302.
- Kovtun, L. S, Sinicyna, N. V. in Fonkič, B. L. »Maksim Grek i slavjanskaja Psaltyr (složenie norm literaturnogo jazyka v perevodčeskoj praktike XVI v.)«. *Vostočnoslavjanskije jazyki. Istočniki dlja ih izučenija*. Ur. T. M. Skripova. Moskva: Nauka, 1973. 99–128.
- Mathew, Gervase. *Byzantine Aesthetics*. London: John Murray, 1963.
- Mclynn, Neil B. *Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1994.
- Molitvoslov*, Moskva: Izd. Sretenskogo monastyrja, 1998.
- Morison, Stanley. *Early Italian Writing-books. Renaissance to Baroque*. Ur. Nicolas Barker. Boston: Library of Congress Catalogue, 1990.
- Nikiforova, Aleksandra J. *Iz istorii Minei v Vizantii (gimnografičeskie pamjatniki VIII–XII vv. Iz sobranija monastyrja svjatoj Ekaterini na Sinae.)*. Moskva: Izdatel'stvo pravoslavnogo Svjato-Tihonovsko gumanitarnogo universiteta, 2012.
- Prohorov, Gelian Mihajlovič. *Vizantijskaja literatura XIV v. v drevnej Rusi*. Sankt-Peterburg: Biblioteka hristianskoj mysli, 2009.
- Salaville, Séverien. *Liturgies Orientales (Notions générales éléments principaux)*. Paris: Librairie Bloud & Gay, 1932.
- Siecinski, Edward. A. *The Filioque. A History of a Doctrinal Controversy*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Sinicyna, Nina Vasiljevna. *Maksim Grek v Rossii*. Moskva: Nauka, 1977.
- Shoemaker, Stephen J. »Introduction«. *Maximus the Confessor, The Life of the Virgin*. London, New Heaven: Yale University Press, 2012. 1–35.
- Sudnye spiski Maksima Greka i Isaka Sobaki*. Moskva: Arheografičeskaja komissija akademii nauk SSSR, 1971.
- Ševčenko, Ihor. »On the Greek Poetic Output of Maksim Grek«. *Byzantinoslavica* LVIII (1997): 1–60.
- — —. »Miscellanea. 5. The Slavic Versions of Maksim Grek's Greek Poems in the Manuscript Paris Slave 123«. *Palaeoslavica* VIII (2000): 349–358.
- — —. »The Four Worlds and the Two Puzzles of Maksim the Greek«. *Paleoslavica* XIX. 2 (2011): 294–304.
- Taranovski, K. »Formy obščeslavjanskogo i cerkovnoslavjanskogo stiha v drevnerusskoj literature XI–XIII vv.«. *American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists*. 1. Paris: Mouton, 1968. 377–379.
- Terpening H. Ronnie. *Dolce, Lodovico. Renaissance Man of Letters*. Toronto: University of Toronto Press, 1997.
- Tillyard, H. J. W. *Byzantine Music and Hymnography*. London: The Faith Press, LTD., Buckingham Street, Sharing Cross, W. C. 1923.
- Vinogradov, V. V. *Izbrannye trudy. Istorija russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva: Nauka, 1978.
- Wellesz, Egon. »The Akathistos. A Study in Byzantine Hymnography«. *Dumbarton Oaks Paper* (1955): 143–174.

- Zajc, Neža. »Some Notes on the Life and Works of Maxim the Greek (Michael Trivolis, ca 1470 – Maksim Grek, 1555/1556). Part 1: Biography«. *Scrinium* 11 (2015): 314–325.
- —. »Some Notes on the Life and Works of Maxim the Greek (Michael Trivolis, ca 1470 – Maksim Grek, 1555/1556). Part 2: Maxim the Greek's Slavic Idiolect«. *Scrinium* 12 (2016): 375–382.

Maxim the Greek as the Founder of Original Slavic Spiritual Poetry

Keywords: literature and religion / spiritual poetry / Maxim the Greek / Orthodox theology / Byzantine hymnography / Slavonic tradition / liturgy / prayer

Maxim's use of verses from Byzantine hymnography and homiletic traditions is very original in his theological works that act as a part of his vivid theological argumentation and could be understood as a valid introduction to the original Slavonic spiritual poetry in the European Renaissance. Indeed, Maxim created in the Slavic language an exact equivalent of the oldest patterns of Christian liturgy, as might be found in Greek liturgical manuscripts from the ninth century on, because he polished the Old Church Slavonic liturgical language to such a level that it could serve him as an analogous and parallel voice to the Greek. By implicitly but constantly underlining the holiness of the Mother of God, Maxim the Greek combined the iconographical, hagiographical and liturgical sources of Christian knowledge that completed his Orthodox theological system with a significant harmonic argumentation, marked also with a profoundly humane pathos. His theological writings were significantly marked with a poetic effect and the late Byzantine (Constantinople) and Athonite liturgical tradition as well as his special consideration of the Holy Scripture could be understood as the most important evidence of Maxim's spiritual inspiration.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article
UDK 271.2-587